

PTUJSKO MESTNO POKOPALIŠČE¹

IRENA LAČEN BENEDIČIČ

Čas grajske naselbine od leta 1100 do 900 pr. n. št. sovпада z naselbino na Hajdini. Grobišče jasno osvetljuje kulte in predstave starih prebivalcev. Mrliče so sežigali in pepel pokopavali preprosto v zemljo ali pa v lončenih posodah – žarah. Od tod tudi poimenovanje tega časovnega obdobja – kultura žarnih grobišč. V starejši železni dobi se je način pokopavanja spremenil, umrle so pokopavali pod velikimi kopami zemlje – gomilami.

V rimski državi zasledimo posebnost glede pokopališč. Razprostirala so se vedno ob glavnih cestah, ki so vodile v mesto. Posebnost rimskega mesta je bila, da so človeka, ki se je bližal mestu, pozdravile najprej vrste nagrobnikov z napisi, ki so govorili o življenju meščanov. Popotnik se je tako najprej srečal z mrtvimi rodovi mesta, šele nato z živimi.

V prvih časih prevladujoča oblika nagrobnika se v Poetovionu imenuje stela, visoka, vitka plošča. Nosila je napis o imenu, stanu in domovini umrlega ter podatke o njegovem življenju. Pogosto je imel njen bogati relief mitološko vsebino, nanašajočo se na življenje in smrt, čeprav je bil antični človek bolj navezan na življenje.

Tudi Rimljani so mrliče sežigali in pokopavali pepel v različnih žarah, zidanih skrinjah – pepelnicah, revne pa preprosto polagali v zemljo. Največje poetovionsko grobišče leži ob današnji Prešernovi ulici in Ljudskem vrtu.

V tretjem stoletju, ko je bila državna vera mitraizem, se je obseg mesta širil, a se je že ob koncu stoletja (čas Diokleciana) močno zmanjšal. Grobišča so se razširila v bližino mesta. Skoraj vedno so pokopavali neupepeljene mrliče, premožnejše so polagali v krste, ali pa so jih zavijali v mrtvaški prt. Od številnih bogatih pridatkov v grobove je ostal le bronast novc za brodnika.

V 4. stoletju prevzame mesto državne religije krščanstvo. Zrastejo nove cerkve, okoli katerih začno nastajati grobišča. Grobovi so skromni, pridatkov večinoma ni. Mrliče so pokopavali v vrstah in, kot je bilo značilno tudi za srednji vek, z obrazom obrnjenim proti vzhodu. To je odraz vere preprostih ljudi, ki so častili predvsem sonce in dnevno luč, ki so jima pripisovali božanski pomen.²

V srednjeveškem mestu je osrednjo vlogo na Ptuju dobila proštijška cerkev sv. Jurija, ob kateri se omenja pokopališče že leta 1314. Na pokopališču, ki je verjetno bilo obzidano, je stal okrogel karner sv. Mihaela, ki je bil v letih 1495, 1676 in 1754-55 obnovljen. Bil je

romanski, odstranili pa so ga po letu 1776, ko je bilo pokopališče opuščeno.³ Marija Terezija je 9. junija 1751 vsem mestom pokopavanje v cerkvi ali okoli nje prepovedala. Za Štajersko je bil takšen odlok izdan leta 1774. Z dvornim dekretom 1. decembra 1783 pokopi v cerkvah skoraj popolnoma zamerejo, Jožef II. pa ponovi dekret z okrožnico 23. avgusta 1784.⁴

Država je s svojimi odloki močno vplivala na zunanji videz pokopališč. Patent Marije Terezije 28. julija 1750 je določil, da pri pokopu darovanje duhovniku ni dovoljeno. 23. septembra 1763 odredi Marija Terezija, da mora duhovščina glede na vrsto pokopa svoje vprašati, v kateri klasi naj pokopljejo umrlega. Brezplačen pokop revežem je odredil Jožef II. leta 1782.⁵

Tri leta kasneje je isti vladar določil, da naj umrlega od župnišča ne spremljajo na pokopališče, ampak naj ga odnesejo v župnijsko cerkev. Tam naj ga blagoslovijo, nato pa naj ga tiho, brez ponašanja in blišča štirje nosači odnesejo h grobu.⁶

Jožef II. je z odredbo 20. januarja 1785 določil, da morajo umrle pokopavati v krstah. Druga odredba pa izhaja iz prakse. Glede na to, da so bila pokopališča oddaljena od naselij, je z dvornim dekretom 6. decembra 1784 prišlo do razlastitve pokopališkega zemljišča. Odredilo se je tudi, da je pokopališče potrebno obdati z obzidjem. Z dvornim dekretom 13. januarja 1756 je bilo odrejeno, da je občina pristojna, da določi čas pokopa, nikakor pa mrtvih ne smejo pokopati manj kot 48 ur po smrti. Zaradi nastalega smradu, posebej v poletnih mesecih, je dolžna cerkev ali občina urediti mrtvašnico. Trupla, ki razpadajo, je potrebno takoj po mrlškem ogledu pokopati. Umrle zaradi nalezljive bolezni lahko pokopljejo prej kot v 48 urah, vendar po mrlškem ogledu. 30. oktobra 1789 je bil izdan zakon, ki je prepovedal svojcem ogled, če je pokojnik umrl zaradi črnih koz. Izdan je bil poseben predpis o pokopu samomorilcev, ki jih je bilo potrebno pokopati na tiho. Samoumevno je bilo, da duhovnik pospremi umrlega h grobu po njegovi volji. Če je bil samomorilec vojak, je lahko igrala vojaška pogrebna godba. Če je zapornik umrl v zaporu, so ga sorodniki lahko pokopali brez oznanila. Stroške zanje in za revne je nosila občina, kjer je bil pokojnik najden, ne pa tista, kamor je bil pristojen. Tiste, ki so umrli v bolnišnici, pokoplje ta na svoje stroške, saj so zajeti v nego bolnika. Pri

tujcih je običajno plačala stroške občina, če pa je pokojnik imel sorodnike ali svoje premoženje, to ni bilo potrebno.⁷

Jožef II. je 23. avgusta 1784 oznanil:

1. Grobnice, pokopališča okoli cerkve ali tako imenovane božje njive, ki se nahajajo v okolici naselij, naj se ukinejo, zanje pa naj se izberejo primernejši prostori.

2. Vse in vsakega umrlega, tako kot doslej, na njegovo željo ali željo sorodnikov odnesejo v cerkev, tako kot predpisuje red, podnevi ali zvečer, kjer ga ob cerkvenih molitvah tudi blagoslovijo.

3. Za pokopališče je potrebno izbrati dober prostor, kjer zemlja ni premokra, ograjeno pa naj bo z obidjem in označeno s križem.

5. Grob naj bo 6 čevljev globok in 4 širok. Istočasno se lahko pokoplje več umrlih. Med grobovi mora biti prostor v širini 4 čevljev.

7. Želji svojcev ali prijateljev, ki želijo umrlemu postaviti spomenik oziroma nagrobnik, se mora na vsak način ustreči. To je mogoče ob obzidu, nikakor pa ne na sredini pokopališča.

8. Prenehati je potrebno z vsemi grobnicami in pokopi v samostanih in bolnišnicah.

Točki 4 in 6 pa določata, da naj bodo trupla zašita v lanene vreče, župnik naj opravi pogrebno slovesnost, na pokopališču pa naj ga stresejo iz vreče in posipajo z apnom.

En odstavek v Avstrijskem državnem slovarju je namenjen tudi grobiščem. Z zakonom iz 1782. je bila določena ureditev pokopališča za katolike in nekatolike. Zakon iz leta 1788 je določal ureditev javnega pokopališča. Jožef II. je dovolil ureditev pokopališč nekatolikom povsod tam, kjer so imeli svojo božjo hišo: nekatoliki naj si uredijo svoje pokopališče. Ne-katolikom sicer pokopa na katoliškem pokopališču ne morejo prepovedati, vendar jih lahko pokopavajo skupaj na posebej odbranem mestu. Na posebnem mestu se naj pokopavajo tudi samomorilci, ločenci in podobno, vsi pogrebi pa naj imajo na voljo duhovnika. Pokop je potrebno urediti po zakonih cerkve. Zadrževanje na pokopališču je svobodno ker je javen prostor in zanj ni potrebno plačati davka.⁸

V letu 1894⁹ je mestna občina Ptuj ustanovila lasten pogrebni zavod. Pri izdelovalcu pokopaliških vozov v Varaždinu je naročila mrliški voz.

Poročila o mrliških ogledih v letu 1894¹⁰ so dvojezična. V primerjavi z letom 1896¹¹ je več tuberkuloze, ki prevladuje v obeh letih, poleg marazmusa. Mrliško ogledno poročilo za leto 1900¹² pa kaže, da je ena tretjina ljudi umrla za tuberkulozo, kot bolezen in vzrok smrti pa so navedeni še paraliza, marazmus, bronhitis, abortus, tifus, želodčni rak...

V odnosu do umrlega se človekova simbolna narava odraža v obredu, katerega glavna priča je spomenik – nagrobnik. Spomenik po-

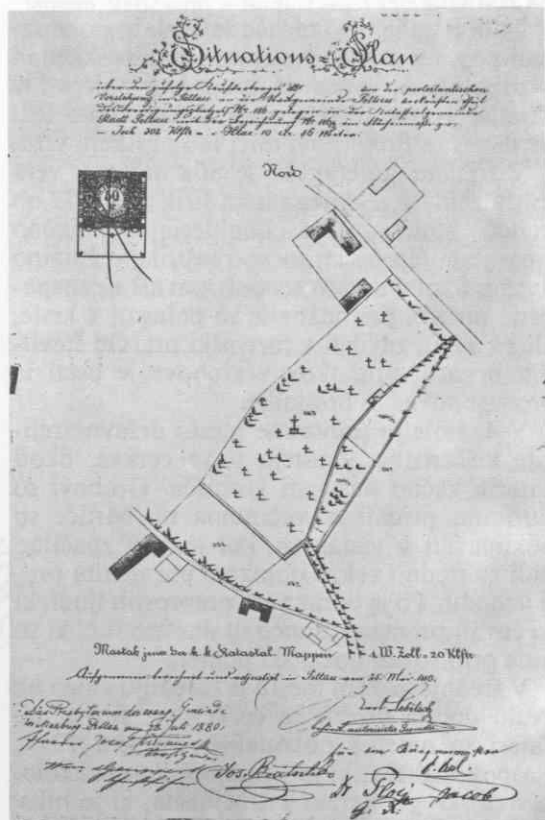
meni sporočilo bližnjim in spominja na preminule, pokopališče je torej potreba živih. Nagrobniki naših prednikov so pogosto ob drevesih, obdani z bršljanom in tako opozarjajo na svetost prostora.

Na ptujskem pokopališču so ohranjeni nagrobniki umrlih, za katere lahko danes v arhivskih virih najdemo veliko pričevanj o njihovi trgovski, kulturni, obrtni ali kakršnikoli drugi aktivnosti. Zelo malo osebnosti, ki so pokopane na našem pokopališču, pa je danes znanih Ptujčanom.

Priimki na nagrobnikih pojasnjujejo izvor prebivalcev mesta. Na Ptuj so se v 16. stoletju priselili številni italijanski mojstri, ki jim je mesto nudilo dober zalsužek. Tako so se ohranili tuji priimki na nagrobnikih, pri tem pa lahko štejemo nemške priimke za »domačec«, ker je bilo mestno prebivalstvo po nacionalni strukturi v večini nemško. V času protireformacije so se iz nemških dežel priselili tudi številni cehovski mojstri. Tuje priimke imajo poleg italijanskih gradbenikov (Celloti), tudi padli vojaki iz prve svetovne vojne.

Napisi na nagrobnikih so bili v prejšnjem stoletju na splošno povsod zelo skromni. V 20-ih in 30-ih letih tega stoletja pa se na nagrobnikih, ki so severno od centralnega dela, ločeni s potjo, pojavijo napisi v slovenščini, medtem ko so v istem času v centralnem delu, kjer so pokopani ljudje iz višjih socialnih slo-

Situacijski plan pokopališča iz leta 1880

jev, nemški. Verzov Gregorčiča ali drugih pesnikov, ki jih najdemo na drugih pokopališčih, na Ptuju ni.

Slovenska kultura je ena redkih, ki nadaljuje svojo jezikovno ljudsko pisno varianto v nagrobnih napisih. Večina nagrobnikov v Sloveniji posreduje minimalne življenske podatke, vendar nam jezikovni sprehod mimo njih na splošno da veliko raznovrstnih sporočil.¹³

Na mestnem pokopališču je veliko neogotskih nagrobnikov, ki so jim v prvi polovici 19. stoletja dodajali portrete ljudi, ki so zazrti v daljavo, proč od sveta. V skladu z meščansko ideologijo so na historične nagrobne 2. polovice 19. stoletja, kjer sta pomembna posameznik in osebno povečanje, nameščali portret umrlega, doprsje ali obraz. Nekateri nagrobni imajo tako funkcijo spomenika.¹⁴

Od razsvetljenstva dalje se pojmuje smrt kot usoda, ki zadeva umrlega in tistega, ki žaluje za njim. Pozno 19. stoletje je nagrobne okraševalo z geniji smrti.¹⁵ Razsvetljenstvo je spremenilo pogled na svet, ga osvobodilo krščanskih spon. Smrt ni okostnjak, temveč dvojček sna. Oprijeli so se antičnega mladeniča ali genija z ugaslo plamenico (ugaslo je tudi življenje). Ti geniji proti koncu stoletja močno odražajao čustva (si brišejo solze...). V prejšnjem stoletju je prišlo tudi do preobrazbe krščanske ikonografije in simbolike nagrobne umetnosti. Po letu 1900 pa srečamo zelo pogosto motiv Kristusovega vstajenja.

Epitafi 20-ih in 30-ih let 20. stoletja poudarjajo arhitektonsko obliko spomenikov. Mednje spada tudi nagrobnik družine Heler-Majer, ki je izdelan pod vplivom socrealizma,

Načrt kapelice sv. Jožefa iz leta 1834

ki se meša s tradicionalnostjo. Avtor nagrobnika ni znan, nadaljeval pa je s ciklusom žalujočih žena, ki dominirajo v romantiki.

Ostala stara ptujška pokopališča

Ko so se Turki vračali po bitki pri Dunaju (1529) in Kiseku (1532) mimo Ptuja, so razdeljali cerkev sv. Ožbalta ter pokopališče. Pokopališče okoli cerkve so leta 1535 obnovili, skupaj s cerkvijo in meznarijo. Leta 1637 je Ožbaltova cerkev postala farna. Leta 1786 so jo zaprli in v letu 1818 ponovno obnovili. Okrajno glavarstvo na Ptuju pa je 6. avgusta tega leta predlagalo, da se pokopališče pri sv. Ožbaltu opusti.¹⁵

Cerkev Vseh svetnikov je v drugi polovici 16. stoletja služila protestantom in je bila leta 1607 skupaj s tremi oltarji ponovno posvečena. Okoli cerkve je bilo takrat urejeno pokopališče za nekatoličane. Cerkev je v letu 1705 pogorela, skupaj s pokopališčem pa je bila ukinjena (ekserirana) v letu 1786/87. Leta 1840 so jo preuredili v cerkvico v današnji Jadranski ulici (Allerheiligegasse)¹⁷

Mestna občina je poleg rotovža imela v mestu tudi špital, ki se omenja že leta 1376 in leta 1395. V vzhodnem delu južnega trakta špitala je bila kapela sv. Duha, ki je bila leta 1786 eksekirana. Kapela je bila tipično gotška, ob eksekraciji pa so jo preuredili v skladišče in leta 1840 predelali v bolnico. Danes je v njej glasbena šola (Hrvatski trg).¹⁸

Cerkvica sv. Jožefa je bila posvečena sicer v letu 1707, postavljena pa že v letih 1681-83. Leta 1735 je invalidska uprava uredila okoli cerkvice pokopališče, ki je leta 1775 postalo mestno. Cerkev je imela stolpič in štiri oltarje, vendar so jo v letu 1786 eksekirali in naslednje leto porušili.¹⁹

V Rogoznici se nahaja staro špitalsko pokopališče. Knezoškofija in mestni župnijski urad na Ptuju sta 8. februarja 1908 posredovala eksemplar pokopališkega reda za špitalsko pokopališče. Zapisani so sanitetni zakoni in določila, navedeno je lastništvo, upravljanje, razdelitev pokopališča, prijava mrljskih primerov in katalogizacija grobov.²⁰

Pomembnost in veličino ljudi lahko spoznamo tudi po tem, koliko in kako so ljudje cenili sme sebe. Lep odraz človekove skromnosti, veličine, bogastva, odnosa do Boga, do življenja, odnos do bližnjih in način pokopa odražajo tudi testamenti. V vedenju, da bodo zapustili zemeljsko življenje, so ljudje radi prej ali slej nakazali smernice življenja svojcev tudi po svoji smrti. Z občutkom olajšanja so nato odšli k zadnjemu počitku z zavestjo, da so kar se da najbolje poskrbeli za svoje bližnje.

OPOMBE

1. Obravnavano je nekdanje mestno pokopališče Ptuj, kjer so pokopavali do sedemdesetih let tega stoletja. Sicer je današnje mestno pokopališče na Rogoznici, oddaljeno od mesta proti sevrovzhodu. — 2. Iva in Jože Curk, Ptuj, Ljubljana 1970. — 3. Prav tam. — 4. Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), Mischler in Ulbrich: Österreichische Staatwörterbuch II, Dunaj 1906, str. 50-154. — 5. ARS, Alphabetische - Chronologische Übersicht der k.k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821, Haupt Repertorium 1, Dunaj 1825, str. 528. — 6. Prav tam, str. 530. — 7. ARS, Mischler in Ulbrich: Österreichische Staatwörterbuch II, Dunaj 1907, str. 491. — 8. Glej opombo št.

4. — 9. ZAP, MOP, šk. 54, 3733-5/1894. — 10. ZAP, MOP, šk. 57,99-12/1894. — 11. ZAP, MOP, šk. 73, 3-12/1896. — 12. ZAP, MOP, šk. 99, 674-12/1900. — 13. Jože Paternost, Strukturnopetski prikaz samogovorov mrtvih v slovenskih nagrobnih napisih, Slavistična revija 1987, letnik 35, str. 26-50. — 14. Sonja Žitko, Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1989, str. 65-91. — 15. S terminom genij označujemo kip z najnujnejšo draperijo in angelskimi perutmi (po S. Žitko). — 16. Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), Mestna občina Ptuj (dalje MOP), šk. 12, 1807/1886. — 17. Curk I. J., Ptuj, str. 124. — 18. prav tam, str. 124. — 19. prav tam, str. 111, 112. — 20. ZAP, MOP, šk. 146, 6318-5/1907.

